

مقدمه‌ای بر آشنایی با محدثات شیعه

دکترنله غروی نائینی[✽]

گرچه دربارهٔ احوال و زندگانی زنان مطالعات زیادی انجام شده و کتبی به رشتهٔ تحریر درآمده است، اما همچنان نیاز فراوانی به بررسی احوال این گروه در دوره‌های مختلف احساس می‌شود. زنان همواره در فشار و مظلوم بوده‌اند و به آنان کمتر اجازه شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌هایشان داده شده است. در این مقاله موقعیتها و امکانات زنان برای پیشرفت در زمانهای مختلف بررسی می‌گردد. در زمانی که زن را موجودی فاقد احترام و ارزش می‌دانستند و حتی دختران را زنده به گور می‌کردند، خداوند متعال به وسیلهٔ دین اسلام بالاترین هدیه را به زنان عطا کرد و شمار زیادی از آیات را دربارهٔ آنان نازل فرمود و حتی در قرآن کریم یک سوره به نام سورهٔ نساء (زن) مشهور است. خداوند ارزش وجود طائفه نسوان را به همه انسانها خاطرنشان کرده و یادآور شده است که زن نه تنها موجودی عقب مانده نیست بلکه از نظر خلقت، همپای مردان است و از حقوقی مشابه آنان برخوردار است. با اینکه پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد - صلی الله علیه و آله و سلم - بارها دربارهٔ زنان و حقوق آنان توصیه فرموده‌اند. اما همواره جمعی در مهجور نگه داشتن این آفریدهٔ ارزشمند تلاش کرده‌اند و نخواسته‌اند که استعداد و قدرت تفکر زنان مطرح شود؛ از این رو در نوشته‌هایشان یا نامی از آنها به میان نیآورده‌اند و یا به گونه‌ای فشرده و مبهم آنها را مطرح ساخته و یا آنان را بکلی نادیده انگاشته‌اند. کتابهایی که در شرح حال و زندگانی مسلمانان نوشته شده بیانگر این حقیقت است که در هر زمان بخشی از کتاب که دربارهٔ طائفه نسوان است با سهل انگاری و کم توجهی توأم بوده و به آنها بهای اندکی داده‌اند. به عنوان مثال در میان کتابهای اهل سنت، هفت مجلد از کتاب *الطبقات الکبری* از ابن سعد، که از کهن ترین کتابها در معرفی اصحاب رسول الله (ص) است به معرفی مردان و تنها یک جلد آن به معرفی بانوان اختصاص داده شده است. چهار مجلد از کتاب *اسد الغابه فی معرفة الصحابة* ابن اثیر

دربارهٔ رجال و فقط نیمی از مجلد پنجم آن به طائفه نسوان پرداخته است. همچنین کتاب *الاستیعاب فی معرفة الاصحاب* از ابن عبدالبر که سه مجلد و نیم آن مربوط به شرح حال مردان و تنها نیمی از مجلد چهارم به شرح حال زنان اختصاص یافته است یا کتاب *الاصابة فی معرفة الصحابة* اثر ابن حجر عسقلانی که مطالب مربوط به احوال و نام زنان در قیاس با مردان حجم اندکی را تشکیل می‌دهد.

کتابهای شیعی نیز که معرفی کننده اصحاب رسول الله (ص) هستند وضعی مشابه دارند؛ مثلاً در کتاب *رجال* شیخ طوسی در بخش اصحاب پیامبر (ص) قریب ۲۹ صفحه به ذکر نام رجال و دو صفحه به نام زنان اختصاص یافته است. شیخ طوسی در معرفی زنان صحابی رسول الله (ص) فقط نام ۲۸ نفر را ذکر کرده و این اسامی به گروه خاصی اختصاص ندارد تا بتوان علت قلت تعداد را تحلیل کرد و نمی‌دانیم که معیار و انگیزه شیخ طوسی در انتخاب این نامها چه بوده است؟ زیرا ابن اثیر قریب هزار زن صحابی رسول خدا (ص) معرفی کرده است. این اختلاف عیناً در کتابهای معاصرین چون *تنقیح المقال* علامه مامقانی، *مجمع الرجال* مولی قهپائی، و *معجم رجال الحديث* آیت الله خویی نیز مشاهده می‌شود، زیرا اینان منابعی جز کتابهای متأخرین مانند طوسی، نجاشی و برقی (رحمة الله علیهم) در اختیار نداشته‌اند.

البته دانشمندانی چند به نوشتن گزارش احوال زنان برجسته همت گماشته‌اند و مجموعه‌هایی را ارائه نموده‌اند. ابن طیفور نام جمعی از بانوان را که در مرتبهٔ بالایی از فصاحت و بلاغت بوده‌اند در کتاب *بلاغات النساء* ذکر کرده و نمونه‌هایی از سخنانشان را هم آورده است. عمر رضا کحاله در کتاب *اعلام النساء* که در پنج مجلد تدوین شده، و می‌توان گفت که نویسنده در جمع آوری مطالب از بذل هیچ کوششی دریغ نورزیده و مجموعهٔ جالب توجهی را تهیه کرده است، زنان طبقات مختلف مسلمان و غیر مسلمان از ملت‌های گوناگون را معرفی کرده است، لکن دربارهٔ بسیاری از زنان شیعی حق مطلب را ادا نکرده است، مثلاً از مادران برخی از ائمه معصومین یاد نکرده و طی ذکر نام اصحاب رسول الله (ص) هم اسم برخی از زنان چون ام حذیفة بن الیمان را نیاورده است. وی در کتابش دربارهٔ عایشه بنت ابی بکر قریب ۲۱۰ صفحه مطلب نوشته است، در حالی که دربارهٔ حضرت زهرا (س) فقط به نگارش حدود ۴۲ صفحه بسنده کرده و دربارهٔ حضرت خدیجه (س) نیز بیش از ۶ صفحه مطلب نیاورده است.

زینب قوازه بانوی دانشمند لبنانی الاصل، مصری کتاب *الدّر المثلثور فی طبقات ربّات الخدور* (یک جلدی) را که شرح حالی از بانوان در زمانها و اعصار مختلف است و

نظیر *اعلام النساء* تدوین شده به رشته تحریر درآورده است که گرچه از معتبرترین کتب مربوط به زندگینامه زنان در جهان اسلام به شمار می‌رود، ولی به علت گسترده بودن و اختصاص نداشتن به طبقه یا زمانی خاص، مجموعه‌ای ناقص است در این اثر از زنان مسلمان و غیر مسلمان و حتی از زنانی یاد شده که چندان شایان ذکر نبوده‌اند.

شیخ ذبیح الله محلاتی کتابی در شش مجلد به نام *ریاحین الشریعه* نوشته است که مجلد ششم آن در بهار سال ۱۳۷۰ منتشر شده و در ترجمه احوال زنان دانشمند شیعی است، اما نام زنانی در آن به چشم می‌خورد که شیعی نیستند. علاوه بر این از زنانی سخن رفته که نه تنها عالم نیستند، بلکه سزا نبود که نامشان در چنین مجموعه‌هایی آورده شود، در حالی که از نام برخی از افراد (چون ام سلیط که از اصحاب رسول الله (ص) بوده و نامش در همه کتب رجالی فریقین آمده) سخنی به میان نیامده است.

از کتابهایی که اخیراً به چاپ رسیده است، می‌توان کتاب *موسوعة حیاة الصحابیات* جمع آوری محمد سعید مبیض و *اعلام النساء المؤمنات* تألیف ام علی مشکور و همسرش محمد الحسون را نام برد که اولی مجموعه نسبتاً کاملی از صحابیات رسول خدا (ص) است، ولی به علت نداشتن فهرست اعلام یافتن اسامی در آن دشوار است و حتی در تنظیم اسامی ترتیب حروف هجاء رعایت نشده است. بررسی اجمالی این کتب و تحرک و جنبشی که پس از انقلاب اسلامی و به ابتکار بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران امام خمینی (ره) در حق زنان به وجود آمد، این انگیزه را تقویت کرد که مجموعه‌ای در شناخت زنانی که ناقل گفتار و احادیث و فضائل معصومین و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام بوده‌اند، گرد آید و بدین ترتیب در راه معرفی بیشتر بانوان مؤمن، عالم، فداکار، شجاع و فاضل جهان اسلام قدمی برداشته شود.

از آنجا که شیعه همواره در طول تاریخ مظلوم واقع شده و بیشتر نویسندگان و قلم به داستان در محو مفاخر شیعه و آثار آن همت گماشته‌اند، و براساس فرمایش امام صادق (ع) که فرمود:

«إِعْرِ فُوا مَنَازِلَ شِيعَتِنَا عَلٰی قَدَرِ رَوَايَتِهِمْ عَنَّا وَفَهْمِهِمْ مِنَّا» (مقام و منزلت شیعیان ما را از میزان روایتشان از ما و فهم درکشان درباره ما، بشناسید).

کتاب محدثات شیعه که معرف نام، شرح حال، وفات، فضایل، گفتار بزرگان، اینکه از چه کسی روایت شده و چه کسی از وی روایت کرده و احادیث نقل شده قریب دویست زن راوی معصومین علیهم السلام از زمان رسول خدا (ص) تا امروز است در حال حاضر زیر چاپ است. در این کتاب از میان زنان راوی آن دسته را که به نحوی به تشیع

منسوبند، انتخاب کرده و یاد کرده‌ایم: بانوانی چون خدیجه کبری (س) که همه اموالش را در راه دین و نشر آرمان الهی پیامبر خدا (ص) صرف کرد و در محیط شرک آلود مکه اولین فردی بود که به دین اسلام گروید و همه فشارها سختیها را در این راه تحمل کرد، یاد کرده‌ایم. نور دیده پیامبر گرامی، زهرا (س) که رسول خدا (ص) درباره اش فرمود:

فاطمه پاره تن من و نور دیده من و میوه قلب من است؛ هر که او را بیازارد مرا آزرده و هر که او را شاد کند مرا شاد کرده است^(۱) عبادت، قناعت، دفاع از حریم رسالت و امامت، همسرداری و تربیت فرزند و خلاصه همه صفات فاطمه بهترین راهنما و الگوی زنان مسلمان است.

از نمونه های عالی ایمان و صداقت چون ام سلمه، ام ایمن و اسماء بنت عمیس که همواره در خدمت رسالت و محرم اسرار ایشان بودند و در بیان حقایق و احادیث آن بزرگواران سهم بسزائی داشتند و از زنان شجاع و فداکار همانند ام سلیم و ام ایمن که در جنگها همراه رسول خدا (ص) و در کمک رسانی و مداوای مجروحین و آذوقه رسانی به سربازان یاوران با وفا و کارسازی برای مسلمین بودند همچنین از بانوانی نظیر اروی بنت حارث بن عبدالمطلب، سروده بنت عماره و زینب کبری (س) که با سخنان فصیح و بلیغ و کلام آتشین و کوبنده خود دربار معاویه و یزید را زیر و رو کردند و این دو زمامدار طاغوتی را به عجز واداشتند و حامل پیام دو امام زمان خویش بوده‌اند یاد شده است. همچنین بانوانی چون ام سلیم (مادر انس بن مالک) و ام الفضل (خواهر میمونه زوجه رسول الله (ص) که مورد توجه و لطف رسول الله (ص) بودند و پیامبر به دیدارشان می‌رفت، از دیگر افرادی هستند که از آنها سخن رفته است.

مؤمناتی چون حبابه و البیّه و ام اسلم که گواه و حامل سر امامت بودند و با گفتار و تصدیق خویش امر امامت را تأیید کردند و علیا مخدراتی چون نرجس (والده امام زمان «عج» و مادر احمد بن موسی الکاظم، که بسیار با لیاقت و علو مقام بودند و امانت امامت به ایشان سپرده شد، یاد کرده‌ایم. همسران و دختران ائمه (ع) نیز که عالم، فاضل، فداکار و همراه و همگام رهبرانشان مصائب و سختیها را متحمل می‌شدند و حامل پیامها و گفتار آن بزرگواران که همواره تحت فشارهای سیاسی زمان خویش بودند، معرفی شده‌اند. این بانوان نمونه های برجسته و اسوه‌های عالی‌ای هستند که در انتقال احکام

اسلامی و فرمایشهای احادیث رسول الله (ص) و ائمه (ع) سهم بسزایی داشتند. بانوانی که پس از عصر ائمه و دوران غیبت کبری می‌زیسته‌اند، چنانچه از یکی از بزرگان و مشایخشان حدیثی اخذ یا نقل کرده‌اند و یا از ایشان اجازه نقل خبر داشته‌اند نیز نامشان در این کتاب جای دارد، بانوانی مانند: دختران شیخ طوسی؛ دختر سید مرتضی؛ دختران ملاصدرا فیلسوف بزرگ؛ زنان معروف از خاندان علم و تقوا برغانی قزوینی؛ علویه های خاندان علم و فضیلت علوی بغدادی و حاجیه علویه، نصرت امین از بانوان عالم، فاضل، فقیه، محدث و مفسر که صاحب تألیفاتی بود و شاگردانی تربیت کرد و بالاخره همه زنانی که هر یک از صفاتشان بهترین الگو برای زندگی ماست.

روش کار

ابتدا برای دسترسی به اسامی بانوان اهل حدیث و روایت از کتاب *تنقیح المقال* (رجال مامقانی) استفاده شد و این اسامی با استفاده از دیگر کتب رجالی شیعی تکمیل گردید و جهت تکمیل شرح حال و خاندان و احادیث آنها از کتب رجالی اهل تسنن و کتابهای تاریخ و سیره کمک گرفته شد. تعدادی از نامها نیز با بررسی سرگدشتها و احادیث بانوان انتخاب شد، بدون اینکه از آنها در کتابهای رجالی شیعی نامی ذکر شده باشد. چون هدف آشنایی با محدثات شیعه بوده، از بانوانی که به طریقی حدیث اخذ یا نقل کرده‌اند، یاد شده چنانچه حدیثی از آنها به چشم خورده، آورده شده است. نام زنانی که بعد از حیات معصومین، علیهم السلام، می‌زیسته‌اند چنانچه از یکی از بزرگان و مشایخ خود حدیثی اخذ یا روایت کرده‌اند، نیز در این مجموعه آمده است نام متأخرین و معاصرین - بویژه از زمان پیدایش کتب چاپی - با توجه به اجازه‌ای که از اساتیدشان در تعلیم و تدریس داشته‌اند، در زمره محدثین ذکر گردیده است. این نامها بر اساس حروف الفبا تنظیم شده و برای تبرک و احترام مقام والای دختر گرامی پیامبر(ص)، کفو امیرالمؤمنین(ع) و مادر ائمه معصومین، نام ایشان با استفاده از لقب ام اییها، در آغاز اسامی این بانوان آمده است. برای هر یک از این اسامی، ابتدا نام، نام پدر، خانواده، تاریخ ولادت، همسر (یا همسران)، فرزندان، و شرح کوتاهی از زندگانی (در صورتی که منابعی در دسترس بوده) ذکر شده و سپس به خصایص اخلاقی ایشان پرداخته شده و امتیازاتشان براساس آنچه در کتب یافت شده ذکر گردیده است.

بخشی هم با عنوان سخنان بزرگان آمده و پس از آن تاریخ وفات بزرگان درج گردیده و قسمتی نیز به نام کسانی که این افراد از آنها روایت کرده‌اند. و همچنین نام افرادی که از این افراد روایت کرده‌اند، اختصاص یافته است. آخرین بخش شامل احادیثی است که یک بانو نقل کرده است. در این قسمت به جهت اختصار، به دو یا سه حدیث اکتفا

شده و احادیث بیشتر به صورت ذکر منبع آمده است.

منابع و مأخذ

- ۱- ابن اثیر الجزری، ابوالحسن علی بن ابی الکریم الشیبانی؛ *اسد الغابه فی معرفة الصحابة*، ۵ ج، داراحیاء التراث العربی
- ۲- ابن حجر، احمد بن علی العسقلانی؛ *الاصابة فی تمییز الصحابة*، مکتبه مصطفی محمد، ۱۳۵۸ هـ ق
- ۳- ابن طیفور، ابوالفضل احمد بن طاهر؛ *بلاغات النساء*، مکتبه مرتضویه، نجف، ۱۳۶۱ هـ ق
- ۴- ابن عبدالبر، یوسف بن عبدالله بن محمد؛ *الاستیعاب فی معرفة الأصحاب*، ۴ ج، تحقیق علی محمد البجاوی، مصر.
- ۵- برقی، ابوجعفر احمد بن محمد بن خالد؛ *الرجال برقی*، نسخه خطی، شماره ۹۵۵/۱۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- ۶- حسون، محمد و مشکور، ام علی؛ *اعلام النساء المؤمنات*، چاپ اول، انتشارات اسوه، ۱۴۱۱ هـ ق
- ۷- خویی، سید ابوالقاسم؛ *معجم رجال الحديث*، ۲۲ ج، چاپ پنجم، مدینه العلم، قم.
- ۸- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن؛ *اختیار معرفة الرجال*، رجال الکشی، تصحیح میرداماد الاسترآبادی.
- ۹- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن؛ *رجال الطوسی*، چاپ اول، نجف ۱۳۸۱ هـ ق/۱۹۶۱ م.
- ۱۰- فوّاز العاملی، زینب؛ *الدّر المنثور فی طبقات ربّات الخدور*، مصر.
- ۱۱- قهپایی، عنایه... بن علی؛ *مجمع الرجال*، ۷ ج، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، قم.
- ۱۲- کاتب واقدی، ابن سعد؛ *الطبقات الکبری*، ۹ ج، دارصادر، بیروت.
- ۱۳- کحّاله، عمر رضا؛ *اعلام النساء فی عالمی العرب و الاسلام*، ۵ ج، چاپ پنجم، مؤسسه الرساله، بیروت ۱۴۰۴
- ۱۴- مامقانی، شیخ عبدا... بن محمد حسن؛ *تنقیح المقال فی علم الرجال*، ۳ ج، نجف ۱۳۵۲ هـ
- ۱۵- مبیّض، محمد سعید؛ *موسوعة حياة الصّمانيات*، چاپ اول، مکتبه الغزالی، ادلب، ۱۴۱۰ هـ ق / ۱۹۹۰ م
- ۱۶- محطّاتی، ذبیح الله؛ *ریاحین الشریعة در ترجمه بانوان دانشمند شیعه*، ۶ ج، دارالکتب الاسلامیه، تهران.
- ۱۷- نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی؛ *رجال النجاشی*، مکتبه الداوری، قم.